

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми «**ФОРМУВАННЯ МОТИВІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ**»

Виконала:
студентка КорО1-М18 з групи
Герман Соломія Ярославівна

Керівник:
кандидат медичних наук, доцент
Грубляк В.В.

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент
Левицький В.Е.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МОТИВІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	9
1.1. Особливості морального виховання молодших школярів.....	9
1.2. Мотиваційна сфера як один із критеріїв розвитку моральної поведінки молодших школярів.....	19
1.3. Особливості розвитку мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	26
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ПРОЯВУ МОТИВІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	39
2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	39
2.2. Характеристика рівнів сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	47
Висновки до другого розділу	60
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ МОТИВІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	62
3.1. Особливості формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках української мови.....	62
3.2. Особливості формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках читання.....	67
Висновки до третього розділу	75
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	90
Додаток А. Сюжетні малюнки.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Мораль, серед різних видів соціальних норм, має найбільше значення для духовного становлення особистості та регуляції її суспільно адекватної поведінки. У Концепції національного виховання одним із найважливіших напрямків роботи з дітьми, які мають типовий і порушений психофізичний розвиток, є моральне виховання. Моральну суть людини, її характер не можна визначити на початку життя, оскільки вони формуються у ході розвитку особистості. Зазначимо на тому, що вирішальну роль при цьому відіграють умови життя, виховання, спілкування і діяльності особистості. Моральні характеристики, їх формування та усвідомлення є тим чинником, який спонукає дітей дотримуватись правил поведінки, адаптуватись до соціального оточення, а, відповідно, дає змогу розвинути суспільно значимі вміння та навички у дитини [2].

Моральне виховання – одна з найважливіших складових доцільного розвитку особистості, спрямованого на засвоєння нею історично вироблених моральних цінностей. Про ефективність процесу морального виховання свідчить моральний розвиток або вихованість дитини. Основою вихованості слугує моральність, яка і є найсуттєвішим її показником (Г.К. Гумницький, І.І. Зарецька, Л.Г. Коваль, І.С. Мар'єнко, І.Ф. Харламов та ін.). Моральна вихованість – стрижневе утворення особистості учня, яке стає фундаментом для розвитку всіх інших сторін. Відзначається, що моральна вихованість – особлива форма внутрішньої активності, яка забезпечує можливість дотримання норм моралі, відповідного до них свідомого ставлення до вчинків, моральних ситуацій. Інтегративним показником моральної вихованості особистості є моральні якості, що складають основу моральної поведінки [23; 30; 46; 72].

Дослідження питання морального розвитку і виховання дітей характеризується перевагою моральних концептуальних схем, які можуть бути використані у теоретичному плані, що допускають експериментальну

перевірку і забезпечують організацію виховного впливу, але не усі підходи, які використовуються у роботі з формування моральної поведінки у дитини з типовим психофізичним розвитком підходять для дітей з інтелектуальними порушеннями. Організуючи процес виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, корекційний педагог повинен враховувати ступінь і якість первинного дефекту та вторинних відхилень у даної категорії дітей, особливості їх психічної діяльності та рівень сформованості змістовної, емоційно-вольової та поведінкової сфер.

Процес морального розвитку особистості передбачає становлення і моральної поведінки (Л.І. Божович, Л.Б. Волченко, Т.Р. Гуменнікова, О.В. Матвієнко, І.В. Сингаївська, Т.Е. Федорченко та ін.). Її значення для морального розвитку пояснюється тим, що саме в ній, як у діяльності породжуються та закріплюються певні якісні характеристики. Наявна в особистості сукупність моральних якостей визначає її моральну поведінку. Моральні якості розглядаються і як мотиви поведінки та діяльності, а одиниці поведінки (вчинки) – як моральні якості в дії [8; 16; 21; 44; 70].

Теоретичний аналіз літературних джерел з питань морального виховання і розвитку показує, що формування моральної вихованості (знань, почуттів, мотивів, категорій, поведінки, якостей) особистості є одним із найважливіших напрямків виховного процесу. Дослідники І.Д. Бех, О.М. Вержиховська, О.В. Гаврилов, І.І. Зарецька, І.Д. Зверева, Л.Г. Коваль, Ю.М. Ковальчук, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.С. Мухіна, П.Д. Фролов та інші займались дослідженням різних напрямків морального виховання дітей. На їх думку, у процесі морального виховання у дитини формуються почуття, мотиви, поведінка та якості особистості, що забезпечує розвиток навичок адекватної поведінки, вміння адаптуватись до соціальних умов [5; 12; 20; 31; 36; 53].

Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін та ін. зазначають на тому, що у моральному становленні особистості провідне місце відводиться моральній свідомості, яка є змістовою базою морального розвитку дитини. Стрижнем

свідомості є моральні знання, без яких неможливий її розвиток. Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, О.П. Хохліна виходили з розуміння того, що в психічному плані свідомість виступає як усвідомлення процесу і результату відображення навколишнього світу: себе, свого пізнання, своєї діяльності. При цьому усвідомлення є осмислення матеріалу і його відображення у вербальному плані [19; 73; 75].

Найбільш суттєвим в галузі корекційної педагогіки з морального розвитку і виховання є праці таких науковців, як О.С. Белкін, Н.М. Буфетов, О.М. Вержиховська, О.В. Гаврилов, В.М. Синьов, С.Я. Рубінштейн та ін. На їх думку процес формування моральної вихованості, особистісно-моральних якостей у дітей з інтелектуальними порушеннями залежить від мотивів діяльності дітей. Тому слід пригадати вислів С.Г. Карпенчука про те, що мотивація моральної поведінки це виникнення активності людини при вирішенні будь-якої проблеми, яка призводить до не лише до задоволення, але й до відповідного результату діяльності [3; 11; 12; 20; 41; 66].

В дослідженнях у галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології порушуються питання, які певною мірою пов'язані з проблемою морального виховання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Зокрема це дослідження, які проводились у напрямку вивчення моральної свідомості, знань, етичних поглядів і переконань (О.С. Белкін, А.І. Капустін, Т.Є. Саксонова, Н.В. Тарасенко, Л.Ю. Шамко), активної життєвої позиції дитини (Т.І. Пороцька), формування довільної моральної поведінки, свідомої дисципліни, навичок і звичок суспільної дисципліни (О.С. Белкін, Н.М. Буфетов, Л.Ю. Каукенайте, В.Ф. Мачихіна, В.М. Синьов), формування у дитини сталих моральних якостей (Г.М. Дульнєв). Матеріали цих досліджень доводять, що моральна вихованість дітей з інтелектуальними порушеннями визначалась на основі врахування змістового, емоційного чи поведінкового показників розвитку без достатнього зв'язку між ними. Це значною мірою позначилося на розрізненості як досліджень, так і рекомендацій щодо послідовного, цілісного виховного впливу на дитину [3;

11; 18; 24; 40; 61; 69].

На думку науковців (І.Л. Божович, А.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін) ефективність морального виховання дітей, яка найбільш інтенсивно формується у молодших школярів, залежить від того, наскільки враховуються особливості їх морального розвитку відповідно до його сутності. Оскільки найважливішим показником морального розвитку є моральні якості, які інтегрують у собі всі інші показники (змістовий, емоційний, поведінковий), то передбачається їх вивчення у дітей, виходячи із відповідних складових їх становлення [8; 29; 75].

Теоретичне дослідження проблеми морального розвитку і виховання показало, що даній проблемі, останнім часом, приділяється багато уваги. Однак проблема розвитку мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями майже не досліджена.

Мета дослідження – дослідити особливості формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Гіпотеза дослідження: моральний розвиток молодших школярів з типовим розвитком та з інтелектуальними порушеннями відбувається за одними законами, але у дітей з інтелектуальними порушеннями через дифузне ураження кори головного мозку самостійно не формуються мотиви моральної поведінки в такому обсязі, як діти з типовим розвитком, тому виникає потреба у розробці системи диференційованих впливів, а саме педагогічного забезпечення формування мотивів моральної поведінки, які б враховували потенційні можливості вище зазначеної категорії дітей.

Об'єкт дослідження – моральне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – педагогічне забезпечення формування мотивів моральної поведінки в учнів молодших класів з інтелектуальними порушеннями на уроках української мови та читання.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичні основи питання розвитку мотивів моральної поведінки у молодших школярів з типовим розвитком та з інтелектуальними порушеннями.

2. Провести емпіричне вивчення та дати аналіз рівня прояву мотивів моральної поведінки у молодших школярів з типовим розвитком та з інтелектуальними порушеннями.

3. Розробити педагогічне забезпечення формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями під час уроків української мови та читання.

Методи дослідження: опитування, спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності дітей, психолого-педагогічний констатувальний та формувальний експерименти, кількісний та якісний аналіз отриманих даних.

Експериментальна база: комунальний заклад “Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 4” міста Чернівці. У дослідженні ми охопили 20 учнів 1-4 класів спеціальної школи, а також 20 учнів загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 міста Заліщики Тернопільської області.

Теоретична значущість дипломної роботи магістра полягає у тому, що визначено особливості морального виховання молодших школярів, охарактеризовано мотиваційну сферу як одного із критеріїв розвитку моральної поведінки молодших школярів, розкрито особливості розвитку мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення дипломної роботи магістра полягає у тому, що проведено емпіричне вивчення рівня прояву мотивів моральної поведінки у молодших школярів; диференційовано підходи корекційної роботи з формування мотивів моральної поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями під час уроків української мови та читання. Дані дослідження можливо використовувати при роботі корекційного педагога спеціального

закладу освіти.

Апробація магістерської роботи здійснювалася на: 1) студентській науково-практичній конференції у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка і представлена у науковій статті на тему “Формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку” у збірнику наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології / за ред. Н.С. Гаврилової. Вип. 12. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2019. 372 с. С. 62- 66.

2) V Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти” і представлена у науковій статті на тему “Дослідження рівня сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів з порушеннями інтелекту ” у збірнику матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти ; [відпов. секр. К.І. Демчик]. Київ: Міленіум, 2019. 242 с. С.46-48.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дає нам змогу сформулювати наступні висновки.

Моральне виховання виступає основним чинником всебічного гармонійного розвитку особистості. Морально-духовні цінності особистості є її найбільшим надбанням. Тому й цінувати людину необхідно передусім за рівнем сформованості моральних цінностей. Завдання морального виховання – це оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної, адекватної поведінки в процесі суспільних відносин. Виражаючи певні відносини між людьми, моральні норми реалізуються у будь-якій діяльності, яка вимагає відповідної мотивації.

В основу моральних норм покладаються три компоненти: інтелектуальний, мотиваційний, поведінковий, які й визначають завдання морального виховання – формування моральної свідомості, мотивацій поведінки. Це дозволяє надалі розвинути моральні якості особистості, які покладаються в основу вихованості людини. Формування моральної вихованості підрастаючого покоління є одним із найважливіших напрямків у виховній роботі різними категоріями дітей. При формуванні моральної поведінки школяра провідна роль належить мотиваційному компоненту, відповідний рівень розвитку якого дає змогу прослідкувати розвиненість спонукань дитини до певної моральної діяльності, а також розвинути у них відповідні вміння і навички поведінки.

Розвиток мотиваційної сфери особистості є одним з критеріїв формування моральних знань, поведінки та вихованості дитини. Найбільш суттєво цей процес проходить в молодшому шкільному віці, у цей період мотиви розвиваються за двома напрямками, іде зміна їх змісту, з'являються нові мотиви, які пов'язані із розширенням кола спілкування та діяльності.

Мотиви поєднуються і паралельно формують ієрархічну систему і нові якісні характеристики (усвідомленість і довільність).

У формуванні моральної поведінки провідну роль відіграють смислоутворюючі і спонукальні мотиви, які є мотивами-стимулами, що призводить до можливої свідомої регуляції моральної діяльності.

Результативність моральної вихованості залежить, насамперед, від правильно організованої виховної роботи, яка спрямована на зміцнення певних моральних мотивів поведінки дитини в колективі однолітків. Для проведення цієї роботи ефективними залишаються такі методи впливу, як спеціально організована система вправ, у процесі яких мотиви набувають стереотипності та сталості, а також оповідання з моральним змістом, які дають змогу сформувати усвідомленість цих мотивів у дітей.

У молодших школярів з інтелектуальними порушеннями з раннього дитинства спостерігається знижена активність та орієнтовна діяльність, переважають фізіологічні потреби, емоційна нестійкість, низький рівень адаптаційних можливостей, недостатній розвиток мовлення, що призводить до низького рівня розвитку мотивів моральної поведінки, а саме їх поведінкового усвідомлення та недостатньої систематизації за ступенями значущості.

Повноцінна соціальна адаптація молодших школярів з інтелектуальними порушеннями неможлива без формування змістовного, мотиваційного та інтелектуального компонентів моральної вихованості, становлення моральної свідомості, емоційності та мотивації поведінки, її дієвості. А саме, розвиток цих компонентів ускладнює наявність органічного порушення. Зазначимо й те, що інтелектуальний недолік не може розглядатися в якості основного фактору низького рівня моральної вихованості, тому що цьому сприяє насамперед недостатній і несвоєчасний психолого-педагогічний вплив на дитину зі сторони оточення.

Методика вивчення рівня сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями передбачає такі

методики: 1) вивчення дієвості мотивів за допомогою бесіди за змістом сюжетних малюнків; 2) вивчення мотивів моральної поведінки в ситуації вибору за допомогою зачитування дітям моральних ситуацій та варіантів відповідей на них; 3) вивчення мотивів взаємодії з дорослими у різних моральних ситуаціях, що включає аналіз оповідань з моральним змістом і запитання до них; 4) анкетування дітей з метою вивчення мотивацій їх діяльності; 5) анкетування педагогів про рівень усвідомлення моральних категорій дітьми.

Рівні сформованості мотивів поведінки у молодших школярів з порушеннями інтелекту ми досліджували за методикою О.М. Вержиховської: 1) високий рівень: дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку інших дітей, мотивує свою оцінку, дає усвідомлене пояснення мотивів діяльності героїв оповідання; 2) нижче за високий рівень: дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку інших дітей, але без допомоги дорослого не може обґрунтувати її, мотивувати діяльність осіб оповідання; 3) середній рівень: дитина оцінює поведінку, але не може правильно сформулювати моральну норму; 4) низький рівень: дитина не вміє оцінити вчинки інших, не усвідомлює мотив діяльності героїв твору, не може мотивувати свою відповідь або відмовляється від співпраці.

Практичне дослідження рівнів сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дає змогу зробити висновки про те, що успішне розв'язання багатогранних завдань морального виховання неможливе без з'ясування і встановлення рівнів мотивації молодшими школярами моральної поведінки. Саме ці рівні є тими критеріями, з допомогою яких ми можемо визначити як діти засвоюють моральні поняття, розуміють моральні норми, практично використовують їх на практиці, усвідомлено встановлюють мотиви використання. Відомо, що правильне засвоєння дітьми моральних норм зумовлює відповідну поведінку і соціальну адаптованість дитини, а мотиви надають поведінці відповідний стимул та спонуку.

Щоб учні досягли високого рівня моральної вихованості потрібно у них сформувати відповідні смислоутворюючі та спонукальні мотиви. Такі мотиви є важливим показником сформованості в особистості моральної поведінки.

До високого рівня можливо віднести лише 5 % учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями, саме четвертого класу. Даний рівень характеризується тим, що дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку інших дітей, мотивує свою оцінку, а також дає усвідомлене пояснення мотивів діяльності героїв оповідань.

До нижче за високий рівня можливо віднести 35 % учнів (переважно третіх-четвертих класів) початкової школи, для яких характерним є те, що вони називають моральну норму, правильно оцінюють поведінку інших, але без допомоги дорослого не можуть обґрунтувати її, а також мотивувати діяльність осіб оповідання.

До середнього рівня можливо віднести переважну більшість молодших школярів з інтелектуальними порушеннями (майже 50 %). Для них характерним є те, що вони оцінюють поведінку героїв оповідань з боку емоційного стану. Але не можуть правильно сформувати моральну норму, оцінити і зрозуміти мотив певної діяльності героїв оповідань.

До низького рівня можливо віднести 10 % молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, це діти перших-других класів. Дітям даного рівня характерно те, що вони не вміють оцінювати вчинки інших, не розуміють моральні норми, не здатні мотивувати власну відповідь, не усвідомлюють мотиви моральної діяльності героїв твору, власні мотиви діяльності, або взагалі відмовляються від співпраці.

Мотивація моральної поведінки – це виникнення активності людини для вирішення моральної потреби і отримання задоволення від процесу вирішення. До завдань корекційної роботи з формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках української мови можливо віднести: 1) особливості засвоєння дітьми різних значень одного і того ж морального терміну; 2) уміння узагальнювати різні

фразеологічно-обумовлені значення моральних категорій, тобто виділяти їх інваріантне узагальнене лексичне значення шляхом підбору синонімів, антонімів чи відповідного пояснення; 3) уміння встановлювати понятійну співвіднесеність моральної норми. Розвиток узагальнюючої функції моральних слів дозволить не лише організувати корекційну роботу над моральним текстом, але й надалі узагальнити зміст морального оповідання, що допоможе сформувати у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями особистісні мотиви діяльності та поведінки.

При роботі з моральними оповіданнями на уроках української мови корекційний педагог може використовувати різні за параметрами вправи, а саме: фонетико-фонематичні (щільне місце серед них посідає така вправа, як начальний диктант), лексико-граматичні (складання речень із словами, що опрацьовуються, складання речень із моральним змістом за опорними моральними категоріями з подальшим аналізом, усвідомленням та втіленням в практичну діяльність).

Здійснюючи корекційну роботу з формування мотивів моральної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках української мови корекційний педагог повинен викликати у дітей інтерес до роботи, спонукати їх до нових зусиль під час виконання ними тих чи інших вправ, дбати про виховання у них не лише особистісних характеристик, але й розвивати позитивні мотиви їхньої діяльності, що надалі переростуть в мотиви їх поведінки.

На формувальному етапі дослідження нами було впроваджені шляхи стимулювання мотивації моральної поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями третіх-четвертих класів у процесі уроків читання, зокрема це: 1) зацікавити учня в засвоєнні нових моральних понять і дій через зв'язок їх з вже закладеної в нього мотивацією (навчальною і трудовою); 2) забезпечити “проблему включення” учня через стимулювання потреби моральної поведінки в орієнтуванні, новизні; 3) підтримувати новизну не лише в наслідок засвоєння тієї чи іншої виконавчої діяльності, а

також контролю, корекції й оцінки.

Такі орієнтири оптимізації мотивацій моральної поведінки в школярів з інтелектуальними порушеннями ми враховували в процесі здійснення різних форм її організації при роботі над текстом з використанням різноманітних прийомів, які дозволяють розвивати мотиви поведінки у дітей. Ці прийоми сприяли розкриттю смислових зв'язків оповідання, були розраховані на максимальну мобілізацію можливостей молодших школярів з інтелектуальними порушеннями та базувалися на активізації мисленнєвої діяльності учнів, яка відповідає їх можливостям. У зв'язку з цим кожному досліджуваному спочатку надавалась найбільш узагальнена допомога, а потім, у разі потреби, вона все більше і більше конкретизувалася. Активізуючи розумову діяльність, ми враховували не лише недорозвиток мислення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, а й можливості кожного з них просуватися вперед. З цією метою ми давали завдання різної складності, враховуючи при цьому, якою за розміром і характером допомогою учень може скористатися.

Результати формування етапу дослідження показали, що рівень сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів із інтелектуальними порушеннями після проведення корекційної роботи становить: до високого рівня можливо віднести 40 % учнів, саме четвертого класу; до нижче за високий рівня можливо віднести 50 % учнів; до середнього рівня можливо віднести 10 % учнів.

Отже, за всіма критеріями оцінювання рівня сформованості мотивів моральної поведінки у молодших школярів із інтелектуальними порушеннями майже у половини дітей він підвищився. Це вказує на те, що комплексний корекційний вплив дав свої позитивні результати на розвиток морального виховання та поведінки у молодших школярів із інтелектуальними порушеннями

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельский Н. В. Нравственное воспитание. М. : Просвещение, 2000. 174 с.
2. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение. М. : Мысль, 1985. 155 с.
3. Белкин А. С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы: Учебное пособие для студентов. М.: Просвещение, 1977. 112 с.
4. Бех І. Д. Від волі до особистості. К. : Україна - Віта, 1995. 202 с.
5. Бех И. Д. Нравственность личности – стратегия становления. Ровно : РИОПП, 1991. 140с.
6. Бистрова Ю. Психологічні аспекти проблеми конфліктної поведінки дітей із вадами розумового розвитку // Дефектологія. 2006. № 1. С. 36-39.
7. Богданова О. С., Петрова В. И. Методика воспитательной работы в начальных классах. М. : Просвещение, 1980. 208с.
8. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. : Просвещение, 1968. 464с.
9. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе. М. : Просвещение, 1981. 223с.
10. Брунов Б. П. Воспитание детей с проблемами в интеллектуальном развитии: учеб. пособие. Красноярск: КГПУ, 2006. 153 с.
11. Буфетов Н. М. Нравственное воспитание во вспомогательной школе. Алма-Ата : Мектеп, 1988. 88с.
12. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі: Монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г, 2009. 228с.
13. Вержиховська О. М., Бонецька О. М., Козак А. В. Теорія і спеціальна методика виховання дітей особливостями інтелектуального розвитку : Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський ТОВ "Друк-Сервіс", 2013. 372 с.
14. Висоцька А. М., Івашина І. І. Основні напрямки виховної роботи з

формування спеціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: методичний посібник. Черкаси : ЧОПОПП, 2003. 31 с.

15. Войтко В. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи : [навчально-методичний посібник]. Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.

16. Волченко Л. Б. Культура поведення, етикет, мораль. М. : Знання, 1992. 64 с.

17. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / под ред. В. В. Воронковой. М. : Школа- Прес: 1994. 416 с.

18. Воспитательная работа во вспомогательной школе: Пособие для учителей и воспитателей / под ред. В. Ф. Мачихиной. М. : Просвещение, 1980. 63 с.

19. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т.; под. ред. Т. А. Власовой. М. : Педагогика, Т. 5. Основы дефектологии. 368с.

20. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

21. Гуменникова Т. Р. Первоосновы моральной культуры // Початкова школа. 1995. №4. С. 23-25.

22. Гумницкий Г. К. Нравственное воспитание: Цель, условия, закономерности. М.: Знание, 1983. 64с.

23. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К. : «МП Леся», 2011. 528 с.

24. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / под ред. Т. А. Власовой, В. Г. Петровой. М. : Просвещение, 1991. 176 с.

25. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика: Учеб. Пособие. К. : Вища школа, 1985. 327 с.

26. Етика: Навчальний посібник / Г. Г. Аболіна, В. В. Ефименко, О. М. Лінчук та інші. К. Либідь, 1992. 382с.

27. Загальна психологія : Курси лекцій / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинської та інш. К. : Правда Ярославичів, 1997. 436 с.
28. Занков Л. В. Психология умственно отсталого ребенка. М. : Учпедгиз, 1989. 78 с.
29. Запорожець А. В. Психологическое развитие ребенка. Избранные психологические труды. М. : Просвещение, 1986. 183 с.
30. Зарецкая И. И. Нравственное воспитание учащихся. М. : Высшая школа, 1986. 144с.
31. Зверева І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І. Д. Зверева, Л. Г. Коваль, П. Д. Фролов. К. : ІСДО, 1995. 156с.
32. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб.. К. : Вища школа, 1997. 304 с.
33. Киричок В. О., Підгорна Н. І. Заняття з морального виховання: Посібник для вчителя. К. : Освіта, 1998. 79с.
34. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. №37. 2000. 9 серп. С. 6.
35. Концепція національного виховання // Початкова школа. №2. 1995. С.48-53.
36. Костюк Г. С. Психічний розвиток особистості. К.: Освіта, 1989. 128 с.
37. Коррекционная педагогика в начальном образовании / под ред. Г. Ф. Кумариной. М. : Академия, 2003. 312 с.
38. Кот М. З. Теорія і методика виховної роботи у допоміжній школі. К. : Освіта, 1998. 170 с.
39. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя // за ред. І. Д. Бега, С. Д. Максименка. К. : Радянська школа, 1989. 95 с.
40. Круть М. Погляд на навчання та виховання розумово відсталих дітей // Дефектолог. 2010. № 4. С. 10-12.

41. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособ. Донецк : Лебидь, 2002. 327 с.
42. Липа В. А. Психологические основы педагогической коррекции. 2-е изд., перераб. и дополн. Славянск: Предприниматель Маторин Б. И., 2012. 386 с.
43. Лук А. Н. Эмоции и личность. М.: Просвещение, 1982. 174 с.
44. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. К.: Стилос, 1999. 154 с.
45. Матвеева М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : Навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.
46. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников. М. : Просвещение, 1986. 179с.
47. Мачихина В. Ф. Внеклассная воспитательная работа во вспомогательной школе-интернате. М. : Просвещение, 1983. 103с.
48. Методичні рекомендації щодо вивчення моральної вихованості учнів молодших класів допоміжної школи / за ред. І. Д. Бежа та ін. К. : Освіта, 1984. 20 с.
49. Методика навчання учнів 1-4-х класів спеціальної школи: Навчальний посібник / за ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друк-Сервіс", 2011. 312 с.
50. Михайлова С. А. Формирование нравственно-этических представлений учащихся 7-10 классов школ VIII вида путем организации беседы с элементами дискуссии // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. 2010. № 2. С. 31-34.
51. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания: Теория и методика: Опыт экспериментального исследования. М. : Педагогика, 1981. 144с.
52. Морозова Н. Г. О нравственном воспитании детей в специальных дошкольных учреждениях. М. : Просвещение, 1988. 118 с.

53. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. М. : Академия, 2000. 435 с.
54. Нікітіна Я. Удосконалення змісту морального виховання учнів молодших класів допоміжної школи [Текст] // Дефектологія. 2004. № 2. С. 33-35.
55. Нуженко Т. Роль етичних бесід у моральному вихованні розумово відсталих дітей // Дефектолог. 2008. №3. С. 32 – 43.
56. Омеляненко В. Л , Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. К. : Знання, 2008. 415 с.
57. Основы специальной психологии: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцева и др.; ред. Л. В. Кузнецова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Академия, 2002. 480 с.
58. Осауленко Л. А. Формування моральної поведінки учнів з вадами розвитку: метод. посіб. Золотоноша, 2014. 100 с.
59. Педагогіка: Навч. пос. для студентів ун-тів / за ред. А. М. Алексюка. К. : Вища школа, 1985. 294с.
60. Петрик Н. Робота з дітьми, які мають інтелектуальні вади. Формування навичок позитивної поведінки та первинних уявлень про моральні норми // Дефектолог. 2010. № 2. С. 17-19.
61. Пороцкая Т. И. Работа воспитателя вспомогательной школы: Книга для воспитателя. Из опыта работы. М. : Просвещение, 1984. 175с.
62. Пруданнікова О. Заходи щодо поліпшення поведінки розумово відсталих підлітків // Дефектологія. 2005. № 4. С. 25-29.
63. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посіб. / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Державний університет, інф.-вид. від., 2004. 220с.
64. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. Ж. И. Шиф, В. Г. Петровой, Т. Н. Головиной. М. : Педагогика, 1979. 176 с.

65. Прядко Л. О., Фурман О. О. Дидактичні основи навчання дітей з інтелектуальними порушеннями : метод. посіб. Суми : РВВ СОІППО. 2015. 112 с.
66. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника. М. : Просвещение, 1986. 192с.
67. Савіцька Г. І. Виховання морально-етичних норм поведінки в учнів допоміжної школи // Дефектологія. 2005. №3. С. 26-29.
68. Смирнова А. Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы : Из опыта работы. М. : Просвещение, 1982. 103 с.
69. Тарасенко Н. В., Капустин А. И. Особенности усвоения нравственных понятий и понимание оценки поступков человека учащимися вспомогательной школы. М. : Просвещение, 1988. 120 с.
70. Федорченко Т. Е. Ранняя профілактика негативних проявів у поведінці дітей : Навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2005. 116 с.
71. Фіцула М. М. Педагогіка : Посібник. К. : Академія, 2000. 542с.
72. Харламов И. Ф. Нравственное воспитание школьников: Пособие для клас. руководителей. М. : Просвещение, 2003. 95 с.
73. Хохліна О. П. Усвідомлення учбової діяльності в розумово відсталих школярів // Дефектологія. 1997. №2. С.7-9.
74. Яковсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей. М. : Педагогика, 1984. 144с.
75. Эльконин Д. Б. Детская психология. М. : Просвещение, 1980. 400 с.